

I-KAMIENIAI TIRKŠLIŲ TARMĖS DAIKTAVARDŽIAI IR JŲ RAIDA

A. GIRDENIS

Galūninio kirčiavimo i-kamienių daiktavardžių Tirkšlių tarmėje¹ yra palyginti nemaža. Tai matyti iš šio nepilno jų sąrašo.

1. (dgs. kilm. *-ių*)

- àkėš* ~ akis 4
ōnglėš ~ anglis 4
àšėš ~ ašis 4
àvėš ~ avis 4
bėfėš ~ bitis 4
blòžnėš ~ bluznis 4
bròknėš ~ bruknis
bòlėš ~ bulis 4 „adatos galvutė; pasturgalio skruostas“
dàlėš ~ dalis 4
gėntėš ~ gentis „giminaitis“
gròndėš ~ grandis 4
kėbėrkštėš ~ kibirkštis 3
pėrtėš ~ pirtis 4
svėrtėš ~ svirtis 4
šėrdėš ~ širdis 3
šòlnėš ~ šulnis 4 „šulinys“
tòlžėš ~ tulžis 4
vàgėš ~ vagis 4
žmūonis ~ žmonys 3 „žmonės“
žvierėš ~ žvėris 3

2. (dgs. kilm. *-ų*)

- āusėš* ~ ausis 4
dōntėš ~ dantis 4
dėbėšėš ~ debesys 3
gėlžėš ~ gelžis 3 „geležis“
grīndis ~ grūdys 4

¹ Tirkšlių tarmė (Mažeikių raj.) priklauso šiaurės žemaičiams dounininkams. Pagrindinės jos fonetinės ypatybės yra stipri nekirčiuotų skiemenų redukcija ir nuosekli balsių asimiliacija.

kōņņēs ~ kantis 4 „briauna; kantas“
kōļņēs ~ kulnis 4
mōsņēs ~ musis 4 „musé“
nāktņēs ~ naktis 4
pōšņēs ~ pušis 4
rōņņēs ~ rantis „ipiovimas; griovelis“
skrōzdņēs ~ skruzdīs 4 „skruzdélé“
šāknņēs ~ šaknis 4
šlāunņēs ~ šlaunis 4
ōsnņēs ~ usnis 4
ūtņēs ~ utis 4 „utélé“

Beveik visi tie žodžiai, išskyrus šešis (*kibirkštis*, *širdis*, *žmónys*, *žvėris*, *debesis* ir *gelžis*), yra 4 kirčiuotės.

Jie linksnuojami taip.

Vienaskaita

V. <i>ākņēs</i> ~ akis	<i>dēbēsņēs</i> ~ debesis
K. <i>ākņeis</i> ~ akičės	<i>dēbēsņeis</i> ~ debesieš
N. <i>ākņei</i> ~ ākie	<i>dēbēsņei</i> ~ dėbesie
G. <i>ākņi</i> ~ ākį	<i>dēbēsņi</i> ~ dėbesį
In. <i>ākņē</i> ~ akiā	<i>dēbēsņō</i> ~ dėbesiu
Vt. <i>ākņie</i> ~ akė (j)	<i>dēbēsņie</i> ~ dėbesė(j)

Daugiskaita

V. <i>ākis</i> ~ ākys	<i>dēbėsis</i> ~ dėbesys
K. <i>ākū</i> ~ akių	<i>dēbėsū</i> ~ dėbesių
N. <i>ākims</i> ~ akims	<i>dėbesims</i> ~ dėbesims
G. <i>ākis</i> ~ akis	<i>dēbėsis</i> ~ dėbesis
In. <i>ākims</i> ~ akišms	<i>dėbėšims</i> ~ dėbesišms
Vt. <i>ākies</i> <i>ākiesė</i> ~ akėšė	<i>dėbėšūs</i> <i>dėbėšūsė</i> ~ dėbesiūsė

Nuo literatūrinės kalbos savo forma skiriasi tikrai vns. naud., in., viet. ir dgs. viet. Daugumas minėtų formų yra būdingos beveik visiems žemaičiams, jos paludytos ir senosiuose raštuose, kurių pagrindas žemaitiškas. Tiktai patys pietiniai žemaičiai (Ežvilka, Gerviniai, Pāgramantis, Tauragė) kartais čia turi formas identiškas su lk. Tačiau ir tose tarmėse vns. viet. yra to paties tipo kaip Tirkšliuose.

Yra įrodyta, kad vienaskaitos įnagininko ir vietininko galūnės nėra paskolintos iš kitų kamienų². Vns. in. *-ę* < **idn* formaliai sutampa su jā-kamienų ir ē-kamienų, o vns. viet. *-ie* < *-é(je)* su ē-kamienų daiktavardžių galūnėmis. Kadangi vienaskaitos vietininkas iš seno sutapo su ē-kamienų daiktavardžių vietininku, pagal jį gavo ir daugiskaitos vietininkas ē-kamienų galūnę (*-ies* || *-iesę* < *-ése*)³. Vyriškosios giminės

² Ž. J. K a z l a u s k a s, Lietuvių kalbos *i*-kamienų daiktavardžių vienaskaitos įnagininko ir vietininko formų kilmės klausimu. – Kalbotyra, t. I, Vilnius, 1958, p. 56–61.

³ Dgs. viet. galūnės *-ę* kartais neištariamas, atrodo, dėl trumpųjų nekirčiuotų galūnių redukcijos. Tą rodo tai, kad *-s* turi aiškaus *ę* atspalvio palatalizaciją ir emfatinėje pozicijoje visada ištariama pilna galūnė. Žodžio gale stovinčio priebalsio minkštumas tarnei, apskritai, yra svetimas.

i-kamieniai daiktavardžiai turi ja-kamienių daiktavardžių galūnę (pvz., *dėbėsūs* || -sė ~ debesiūsė, plg. *kėlūs* || -sė ~ keliūsė). Vyr. gim. turi ja-kamienę ir vns. įn. galūnę (*dėbešo* ~ dėbesiu, *dėnėo* ~ dančiū, *vėgėo* ~ vagiū).

Akis ir *debesis* (1 ir 2 grupė) skiriasi vienas nuo kito daugiskaitos kilmininko galūne. *Akis* ir visi 1 grupės daiktavardžiai turi galūnę po minkštojo priebalsio (*akū* ~ akiū), o *debesis* (2 grupė) — po kietojo (*dėbėsū* ~ debesū). Tokį kilmininką (kaip *dėbėsū* ~ debesū) paprastai turi žodžiai, kurie yra buvę priebalsinio linksniavimo, pvz.: *dėbėsės* ~ debesis, dgs. kilm. *dėbėsū* ~ debesū, *dėntės* ~ dantis, dgs. kilm. *dėntū* ~ dantū ir t.t. (plg. *pėimōu* ~ piemuō, dgs. kilm. *pėimėnū* ~ piemenū, *šōu* ~ šuō, dgs. kilm. *šūnū* ~ šunū). Daugumas tų žodžių turi -ų po kietojo priebalsio ir literatūrinėje kalboje (išskyrus žodį *ōsnēs* ~ usnis, kurio dgs. kilm. yra *ūsnu* ~ usnū, o ne *usnių*). Įdomūs žodžiai *utis*, *skruzdīs*, *musis*, kurie visai skiriasi nuo lk. savo daryba ir fleksija (plg. latvių *uts* „utėlė“, dgs. kilm. *utu* su -u po kietojo priebalsio). Po minkštojo priebalsio galūnė -ų paprastai būna istoriškai i-kamieniuose daiktavardžiuose. Didžioji i-kamienių tarmės žodžių dalis savo dgs. kilm. galūne atitinka literatūrinę kalbą, tačiau pasitaiko ir viena kita išimtis, pvz.: *dūris* ~ dūrys, dgs. kilm. *dūru* ~ dūrių, *gėlžēs* ~ gelžis, dgs. kilm. *gėlžū* ~ gelžū ir *gėlžū* ~ gelžiū, *naktēs* ~ naktis, dgs. kilm. *naktū* ~ naktū ir *nakčū* ~ nakčiū ir tt.

i-kamienių daiktavardžių dviskaita yra visai išnykusi⁴.

Vienaskaitos šauksmininką yra pakeitęs vardininkas, pvz.: *vėgēs* ~ vagis „vagiė“, *žvierēs* ~ žveris „žverie“ (lab. ret. *žvėri* ~ žvėry — pagal ja-kamieną): *vō tō žvierēs*, *kū dirbi su šūa mūotino* ~ vo tū žveris, ką dirbi su savo mótyna?!⁵

Galūninio kirčiavimo i-kamienių daiktavardžių sistema gana patvari. ē-kamienis yra tik vienas kitas žodis, lk. esąs i-linksniavimo, pvz.: *pāžastie* ~ pažastė, *pilie* ~ pilė „pilis“. Keli žodžiai, atėję į tarmę iš literatūrinės kalbos (*atmintis*, *išmintis*, *rūšis*)⁶, nebeišvertė vns. kilm. galūnės -ies į -eis, o pakeitė panašiai tariama ē-kam. daiktavardžių galūne -ies < -ēs.⁷ Taip susidarė tokie kilmininkai: *atminties*, *išminties*, *rūšies*. Kadangi jie visai sutampa su ē-kamienių daiktavardžių kilmininkais, ē-kamienės galūnės gavo beveik visi kiti linksniai, išskyrus vns. vard. ir retkarčiais vns. ir dgs. gal. ir dgs. vard.

⁴ Gal būt, dviskaitos, sudarytos *ja*-kamienių pavyzdžiu pėdsakas yra šiame sakinyje: *mūsu vāks jau tōr dō dūnēus* ~ mūsų vaikas jau tūria dū dančiūs (plg. *vėtrenārs gnāiba paršēlēms dūntis* ~ vitināras „vet. gydytojas“ gnāibo paršēliams dantis). Dviskaita *dō dōn-ēo* visiškai normali ir, be abejo, gali būti vartojama. Pasakymas *dū dančiūs*, tur būt, rodo vartojus tokią dviskaitą, kuri vėliau pakeista analogiška daugiskaitos forma. Apskritai, *ja*- ir *a*-kamieniai retkarčiais dar parodo dviskaitos galininką, pvz. *dāug rāda* — *dō rōblō* ~ daug rādo — dū rubliū, bet *dō rōblē* — *mēnks pīnīnks* ~ dū rūbliai — meikas piningas. Kitų kamienių dviskaitos jau visai nėra (pvz., *nukērtā vākōu abēdvē rōnkās* ~ nukīrto vaikuo abidvi rankās). Dviskaitos nykimą gerai iliustruoja toks hipernormalizmas: *ižbōvāu dvē dēinēs* (prie dvs. gal. pridėtas dgs. gal. formantas -s).

⁵ Senąjį šauksmininką yra išlaikę tik *ja*-kamieniai (pvz.: *brōli* ~ brōli, *žālī* ~ žaltų), *u*-kamieniai (*sūnāu* ~ sūnāi, *žmūogāu* ~ žmōgau) ir vienas kitas *a*-kamienis daiktavardis, pvz.: *biesē* ~ biēse (vns. vard. *biesos* ~ biesas), *kēlme* ~ kelme, *vīrē* ~ vīre (su metatonija). *a*-kam. šauksmininkas, kaip rodo kirtis (*mērgā* ~ mergā, *vēštā* ~ vištā), yra vardininko kilmės.

⁶ Seniausieji tarmės atstovai vietoj *atminties*, *rūšies* sako *pūomiētē* ~ pómētē ir *sōrē* ~ *sūrtas (plg. rus. *copm*) arba *gātūnks* ~ gatuņkas (pvz., *tās mēls blūoga gātūnka* — *bevėi-zīnd būs kāurīnē* ~ tās milas blōgo gatuņko — bevėizint būs kiūrynē).

⁷ Tai yra, ėmė tarti taip, kaip ir aukštaičiai (lk. atstovai).

Vns. vard. analogijai nepasiduoda dėl lk. poveikio, nors retkarčiais ir pasakoma *rūšie* ~ *rūšė*.

Žodis *rūšis* „rūšis“ dabar linksniuojamas šiaip:

Vienaskaita

- V. *rūšės* ~ *rūšis*, ret. *rūšie* ~ *rūšė*
 K. *rūšies* ~ *rūšės*
 N. *rūšė* ~ *rūšei*
 G. *rūšę* ~ *rūšę*, ret. *rūši* ~ *rūši*
 Įn. *rūšė* ~ *rūšė*
 Vt. *rūšie* ~ *rūšė(j)*

Daugiskaita

- V. *rūšės* ~ *rūšės*, ret. *rūšis* ~ *rūšys*
 K. *rūšū* ~ *rūšiū*
 N. *rūštems* ~ *rūšėms*
 G. *rūšęs* ~ *rūšės*, ret. *rūšis* ~ *rūšis*
 Įn. *rūšiems* ~ *rūšėms*
 Vt. *rūšies* || *-sė* ~ *rūšėsė*

Šakninio kirčiavimo i-kamieniai daiktavardžiai beveik ištiesai yra perėję į ē-kamieną. Išlikę tik keli i-kamieniai šakninio kirčiavimo žodžiai (*ūgnės* ~ *ugnis*, *ūpės* ~ *upis* ir *dūris* ~ *dūrys*), bet ir tie jau turi vieną kitą ē-kamienę galūnę.

Vienaskaita

V.	<i>ūgnės</i> ~ <i>ugnis</i>	<i>ūpės</i> ~ <i>upis</i> ⁸
K.	<i>ūgnės</i> ~ <i>ūgnės</i> (ūgnies?)	<i>ūpės</i> ~ <i>ūpės</i> (ūpies?)
N.	<i>ūgnėi</i> ~ <i>ūgnie</i>	<i>ūpėi</i> ~ <i>ūpie</i>
G.	<i>ūgni</i> ~ <i>ūgni</i>	<i>ūpi</i> ~ <i>ūpi</i>
Įn.	<i>ūgnė</i> ~ <i>ūgnià</i>	<i>ūpė</i> ~ <i>ūpià</i>
Vt.	<i>ūgnie</i> ~ <i>ūgnė(j)</i>	<i>ūpte</i> ~ <i>ūpė(j)</i>

Daugiskaita

- V. *dūris* ~ *dūrys*
 K. *dūfu* ~ *dūriū*
 N. *dūriems* ~ *dūrėms* || *dūriems* ~ *dūrimis*
 G. *dūris* ~ *dūris*
 Įn. *dūriems* ~ *dūrėms* || *dūriems* ~ *dūrimis*
 Vt. *dūrieš* || *-sė* ~ *dūrėse*

Daiktavardžio *ugnis* daugiskaita kirčiuojama jau oksitoniskai (plg. dgs. naud. *ugntms* ~ *ugnims*), o *upis* turi daugiskaitą, gerokai atmieštą ē-kamienėmis lytimis: *ūpis* ~ *ūpys* || *ūpės* ~ *ūpės*, *ūpu* ~ *ūpiū*, *ūptems* ~ *ūpėms*, *ūpės* ~ *upės*, (lab. ret.) *ūpis* ~ *upis*.

⁸ Iš tikrųjų ir vns. vard. yra galūninio kirčiavimo (turėtų būti **ūgnės* ~ *ūgnis*, **ūpės* ~ *ūpis*).

Keli žodžiai (skoliniai *mislis* „mintis“, *zlastis* „pyktis“) dar turi po vieną kitą i-kamienę galūnę, pvz.: vns. vard. *mėslės* ~ *mislis*, bet vns. gal. *mėslė* ~ *mislė*, dgs. vard. *mėslės* ~ *mislės*.

Tvirtapradės šaknies baritonų liekanos dar skurdesnės. Iš vienaskaitos formų retkarčiais pavartojamas tik i-kamienis *klėties* vardininkas (*klietės* ~ *klėtis*) ir galininkas šių žodžių: *ŏntę* „antis“, *ūnti* ~ *ántį*, *kŏndę* „kándis“, *kūndi* ~ *kándi*, *smėltę* „smiltis“, *smilti* ~ *smilti*⁹. Visos kitos jų lytys yra ē-kamienės. Kiek daugiau pasitaiško i-kamienių daugiskaitos formų.

Vienaskaita

V.	<i>ŏntę</i> ~ <i>ántė</i> „antis“	<i>smėltę</i> ~ <i>smiltė</i> „smiltis“
K.	<i>ŏntęs</i> ~ <i>ántės</i> (-ies?)	<i>smėltės</i> ~ <i>smiltės</i> (-ies?)
N.	<i>ŏntė</i> ~ <i>antei</i>	<i>smėltė</i> ~ <i>smiltei</i>
G.	<i>ūnti</i> ~ <i>ántį</i> ret. <i>ŏntę</i> ~ <i>ántę</i>	<i>smilti</i> ~ <i>smiltį</i> , ret. <i>smėltę</i> ~ <i>smiltę</i>
Įn.	<i>ŏntę</i> ~ <i>ante</i> (ánčia?)	<i>smėltę</i> ~ <i>smilte</i> (smilčia?)
Vt.*	<i>ūntie</i> ~ <i>ántė(j)</i>	<i>smiltie</i> ~ <i>smiltė(j)</i>

Daugiskaita

V.	<i>ūntis</i> ~ <i>ántys</i>	<i>smiltis</i> ~ <i>smiltys</i>
K.	<i>ūnčiu</i> ~ <i>ánčių</i>	<i>smilčiu</i> ~ <i>smilčių</i>
N.	<i>ūntiems</i> ~ <i>ántėms</i>	<i>smiltiems</i> ~ <i>smiltėms</i>
G.	<i>ūntis</i> ~ <i>ántis</i>	<i>smiltis</i> ~ <i>smiltis</i>
Įn.	<i>ūntiems</i> ~ <i>ántėms</i>	<i>smiltiems</i> ~ <i>smiltėms</i>
Vt.	<i>ūntieš</i> - <i>šę</i> ~ <i>ántėse</i>	<i>smiltieš</i> - <i>šę</i> ~ <i>smiltėse</i>

Dar retkarčiais sutinkama i-kamienių vienaskaitos ir daugiskaitos galininkų šių žodžių: *ŏnkštę* ~ *ánkštė* – vns. gal. *ūnkšti* ~ *ánkštį* || *ŏnkštę* ~ *ánkštę*, dgs. gal. *ūnkštis* ~ *ánkštis* || ret. *ŏnkštės* ~ *ánkštės*, *kŏlšę* ~ *kūlšė* – vns. gal. *kūlši* ~ *kūlšį* || *kŏlšę* ~ *kūlšę*, dgs. gal. *kūlšis* ~ *kūlšis* || *kŏlšės* ~ *kūlšės*⁹. Frazeologiniame junginyje *ġini diētis nulēidēs* ~ *eini dētis nulēidēs* „eini nusmukusiomis kelnėmis; eini ištižęs, nesusitvarkęs“ vartojamas i-kamienis šiaip jau tarmėje nesutinkamo žodžio *dētis* (~ **dietēs*) dgs. galininkas.

Visi kiti i-kamieniai, turį šaknyje kirtį ir tvirtapradę priegaidę, yra visai perėję į ē-linksniavimą, plg.:

Vienaskaita

V.	<i>kārte</i> ~ <i>kártė</i> „kartis“	<i>kārve</i> ~ <i>kárvė</i>
K.	<i>kártes</i> ~ <i>kártės</i>	<i>kárves</i> ~ <i>kárvės</i>
N.	<i>kártė</i> ~ <i>kártei</i>	<i>kárvė</i> ~ <i>kárvei</i>
G.	<i>kārte</i> ~ <i>kárte</i>	<i>kārve</i> ~ <i>kárve</i>
Įn.	<i>kárte</i> ~ <i>kárte</i>	<i>kárve</i> ~ <i>kárve</i>
Vt.	<i>kártie</i> ~ <i>kártė(j)</i>	* <i>kárvie</i> ~ <i>kárvė(j)</i>

⁹ Čia priklauso ir žodis *pŏsnaktēs* ~ *pūsnaktis*, vas. kilm. *pŏsnaktēs*, vns. viet. *pŏsnaktfe*, kurio kiti linksniai labai retai vartojami. i-kamienis jis liko dėl aiškaus ryšio su oksitonu *naktis*.

Daugiskaita

V. <i>kārtes</i> ~ kártēs	<i>kārves</i> ~ kārvēs
K. <i>kāfēu</i> ~ kārčīu	<i>kārvu</i> ~ kārviu
N. <i>kārtiems</i> ~ kārtēms	<i>kārviems</i> ~ kārvēms
G. <i>kārtes</i> ~ kārtes	<i>kārves</i> ~ kārves
Īn. <i>kārtiems</i> ~ kārtēms	<i>kārviems</i> ~ kārvēms
Vt. <i>kārties</i> -sē ~ kārtēse	<i>kārviēs</i> -sē ~ kārvēse

Taip pat linksnuojami dar šie, be abejo, i-kamienių kilmės daiktavardžiai *klētē* ~ klētē „klētis“, *nūosē* ~ nōsē „nosis“, *pēntē* ~ pēntē „pentis“, *tūošē* ~ tōšē „tošis“ ir t.t.

Tą perėjimą sukėlė tarmės fonetikos raida¹⁰.

Iš seno žemaičių tarmėje i- ir ē-kamienių daiktavardžių vienaskaitos vietininkai sutapo (plg. *ākīe* „akyje“ ir *kērtīe* „kertėje“). Dėl tarmės vokalizmo ypatybių vns. ĩn. irgī gavo galūnę, tapatingą su ē-kamienne (*kārte* < **kārtiān*, plg. *kērtē* < **keftjēn*). Pagal vienaskaitą ir daugiskaitos vietininkas anksti gavo ē-kamienę galūnę (pvz. *ākīesē* ~ akēsē „akyse“). Daugiskaitos kilmininkai buvo vienodi iš seno (plg. *ākū* ir *kēfēū*).

Minėtas formas turėjo tiek oksitonai, tiek baritonai, vadinasi, ir pereiti į ē-kamieną sąlygos buvo panašios. Matyt, baritonams lemiamą postūmį ē-kamieno kryptimi padarė vienaskaitos kilmininko raida. Kaip rodo visų žemaičių duomenys ir rašto paminklai¹¹, i-kamienių baritonų kilmininkas yra labai anksti gavęs galūnę -ēs, tapatingą ē-kamienių baritonų galūnei -ēs < -ēs¹². Ar tai paprastas fonetinis reiškinys, ar ē-kamienių įtakos rezultatas, sunku pasakyti. Fonetinę tos galūnės prigimtį įrodyti trukdo tas dalykas, kad pirminė galūnė -ies lietuvių kalboje niekur daugiau nepasitaiko, o absoliutinėje galūnėje tarmė turi -ei ~ -ie, pvz., vns. naud. *nāktēi* ~ nāktie¹³. Jeigu -ies virto į -ēs morfologiškai, dėl ē-kam. įtakos, tai turėjo įvykti gana anksti, prieš susidarant šalutiniam nukeltiniam kirčiui, nes galūnė -eis (resp. -īs), gavus nukeltinį kirtį, būtų puikiausiai įsitvirtinusi paradigmoje.

Kad baritoninės i-kamienių daiktavardžių sistemos irimą nulėmė vienaskaitos kilmininkas, nėra nė mažiausio abejojimo. Tą rodo tiek Tirkšlių, tiek ir kitų žemaičių

¹⁰ Tam tikros įtakos perėjimui turėjo ir tai, kad a) kai kurie žodžiai iš seno galėjo būti dvejopo linksniavimo (pvz., *bītis* || *bītē*, *musis* || *mūsē*); b) i-kam. žodžių yra kelis kartus mažiau, negu ē-kam., pvz., iš 50 DLKŽ psl. surasta 56 ē-kam. ir tik 11 i-kamienių žodžių.

¹¹ Pvz.: vns. kilm. *klīetes*, *nūosēs*, *tūošēs* (Kalnālis, Kretinga, Vieksniai), *krūosnīs*, *nūosīs* (Kuršėnai, Šaukėnai), *iki dewintoie mienefys* ŽCh 24, *pry ugnys* 179, *dīel ugnys* 310 (cit. pagal K. Būgą, Rinktiniai raštai, t. I, Vilnius, 1958, p. 573).

¹² K. Būga (žr. K. Būgą, Rinktiniai raštai, t. I, Vilnius, 1958, p. 572–573) tą galūnę atsargiai kildina tiesiog iš -ies. Jo duodami senųjų raštų pavyzdžiai (*pry ugnys* ŽCh 179, *be wiliēs* D⁶ 237₁₇, ir tt.) parodo, *ies* > *ēs* šenumą, bet nėra galutinis įrodymas, kad tai fonetinės raidos rezultatas.

¹³ Fonetiniam nekirčiuotos galūnės -ies virtimui į -ēs įrodyti yra šiokių tokių argumentų (tiesa, nepakankamų): a) tasai virtimas yra žinomas iš esmės visiems žemaičiams; b) Tirkšlių tarmėje yra užsilikęs retai vartojama gaidž. nuosakos lytis *lēi pāsūntēs*, kurią galima kildinti tik iš *pasiūnties* (tur būt, iš tokios formos yra kilus ir normali tar. nuos. lytis *lēi dērbas* ~ lei diřbas (su metatonija!): čia *nėbeaiški*, izoliuota galūnė -ēs pakeista normalia es. l. galūne; c) sunku patikėti, kad senųjų raštų priebalsinio kamieno vns. kilm. forma *mienefys* ŽCh 24, 138, (= *mīenesēs* „mėnesies“) turi ē-kamienę (t. y., moteriškosios giminės) galūnę.

tarmių faktai [plg. *õgnēs* ~ *ùgnēs* (-ies), *õpēs* ~ *ùpēs* (-ies), kurie skiriasi nuo senųjų oksitonų tiksliai vns. kilm. linksniu, arba vns. vard. *klietēs*, vns. kilm. *klietēs* (Kretinga)]. Tik kilmininko raida mums gali paaiškinti, kodėl ē-kamieniais virto iš esmės tiksliai baritonai.

Kai kilmininko galūnė *-ies* > *-ēs*, homoniminių formų susidarė gana daug (vns. kilm., vns. įn., vns. viet. ir dgs. kilm. bei dgs. viet.) – tada perėjimas įvyko visai lengvai. Savo vaidmenį suvaidino čia ir kirčiuotų galūnių redukcija: redukuotos galūnės yra tariamos labai silpnai ir gali būti lengvai supainiojamos (plg. vns. vard. *ārvs* ~ *āvys*, *kārvēs* ~ *kārvēs* – abi galūnės silpnos ir nežymiai viena nuo kitos tesiskiria¹⁴).

Iš visų tvirtapradžių baritonų (virtusių ē-kamieniais) išsiskiria tik minėta grupelė daiktavardžių, kartais dar parodančių vieną kitą i-kamienę galūnę (pvz., *õnkštē* „ankštis“, *õntē* „antis“, *kõlšē* „kulšis“, *smēltē* „smiltis“ ir t.t.). Krinta į akį jų šaknys, kuriose yra dvibalsiai *õn* < *an*, *õl* < *ul*, *ēl* < *il*, tarmėje veikiami balsių asimiliacijos (t.y. skiemenyse, stovinčiuose prieš siauruosius *i* < *i*, *i*, *u* < *u*; *i*, *ū*, *ie* < *é* ir *uo* < *o*, būna ne *õn*, *õl*, *ēl* ir tt., o siauri *un*, *ul*, *il*)¹⁵. Dėl to reiškinio *ánties* vns. gal. turėjo būti ne *õnti*, bet *ũnti*: galininko linksnis čia apibūdinamas ne tik galūnės, bet ir šaknies fonema. Baritonams pereinant į ē-kamieną, galininkas būtų gavęs galūnę *-ē* (**ũntē*), bet tada turėtų šiek tiek pasikeisti ir šaknis. Tasai šaknies sudvigubinimas (*õnt-*: *unt-*) formose, kur veikė balsių asimiliacija, neleido įsigalėti ē-kamienams galūnėms. Dėl to ir išliko i-kamienės žodžių, minėtų aukščiau, vns. gal. ir dgs. vard. bei gal. formos. Tiek ē-kamienėse, tiek i-kamienėse dgs. naud ir įn. formose balsių asimiliacija galimà, dėl to tie linksniai beveik visada turi ē-kamienę fleksiją, pvz., dgs. naud. *ũntēms* ~ *ántēms*, bet dgs. vard. *ũntis* ~ *ántys*, *smĩltēms* ~ *smĩltēms*, bet dgs. vard. *smĩltis* ir tt.¹⁶

Tose žemaičių tarmėse, kur žodžio gale sutapo *i* ir *ē* (beveik visuose dūnininkuose ir jiems artimuose dūnininkuose, pvz., Lučkėje), tasai procesas buvo žymiai paprastesnis ir spartesnis, nes homoniminių su ē-kam. lyčių susidarė žymiai daugiau, negu šiaurės ir vakarų (pajūrio) dūnininkų tarmėse. Be to, visiškam linksniavimo tipo pakeitimui nekludė balsių asimiliacija. Dėl to, pavyzdžiui, Kuršėnų, Laūkuvos, Šaūkėnų, Lučkės ir kitose tarmėse i-kamienų baritonų nėra likę nė pėdsakų.

Kitur (pvz., kapsuose) labai paplitęs i-kamienų daiktavardžių perėjimas į ja-kamieną, Tirkšlių tarmėje yra visai retas dalykas. Paprastai ja-kamienės formas turi tik vyr. gim. žodžių vns. įn. ir dgs. viet. (vns. įn. *dēbešō* ~ *dēbesiu* ir dgs. viet. *dēbēsūs(ē)* ~ *debesiūsē*). Tokiam perėjimui kiek padeda tas, kad vns. gal. (plg., *dēbēsi* ~ *dēbesj* ir *pākēli* ~ *pākēlj*, vns. vard. *pākēlis* ~ *pakeljs*) ir vns. viet. (pvz., *dēbēsie* ~ *debesē(j)*, plg. *pākēlie* ~ *pakelē(j)*) lytys yra tapatingos. Bet užtat skiriasi vns. vard. galūnės (plg. *dēbēsēs*, *õgnēs*: *kēlis* ~ *kēlis*) – tas, matyt, ir trukdo

¹⁴ Redukcijos vaidmenį, rodos, patvirtina tai, kad pajūriečiai (pvz., Kretinga) turi daugiau i-kamienų baritonų formų – ten galūnių redukcijos laipsnis žymiai mažesnis, negu šiaurės žemaičiuose.

¹⁵ Smulkiau apie balsių asimiliaciją žr. A. Girdenis, Balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje. – Kalbotyra, t. IV, Vilnius, 1962, p. 141–150.

¹⁶ Įsidėmėtina, kad visos i-kam. baritonų liekanos turi šaknyje garsus, veikiamus balsių asimiliacijos (išskyrus *zlastis*, bet jo bėra gyvas iš esmės tik vardininkas).

žymesnei ja-kamienių įtakai¹⁷. Tačiau vienas kitas tarmės sakiny s rodo, kad vyr. gim. i-kam. gali atsitiktinai gauti ja-kamienės galūnes (atrodo, tik žodis *debesis*)¹⁸: *iž dėdele dėbesę mažā litāus* ~ iš didelio dėbesio mažai lytaūs, *aroplāns i dėbešus ilinda* ~ aruplānas „aeroplanas“ į debesius įlindo. Iš tų sakinių nereikia daryti per daug plačias išvadas, nes tokios formos yra atsitiktinės, neparadigminės. Beveik visada vartojamos i-kamienės to žodžio (*debesis*) lytys.

VV V. Kapsuko v. universiteto
Lietuvių k. katedra

Įteikta 1961 m.
guodžio 4 d.

ИМЕНА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ С ОСНОВОЙ НА -i В ТИРКШЛЯЙСКОМ ГОВОРЕ

А. ГИРДЯНИС

Резюме

В Тиркшляйском говоре (северные жемайтчай-доунининкай, Мажейкяйский район) окситонические существительные с основой на -i употребляются весьма часто и показывают почти все формы: только звательный падеж единственного числа заменен именительным, местный падеж множественного числа получил форму имен существительных с основой на -ē. Совершенно исчезло двойственное число.

Почти все баритонические существительные с основой на -i получили флексию существительных на -ē, так как в историческом развитии системы гласных совпали многие падежные окончания обоих типов склонения.

В статье выдвигается предположение, что важнейшую роль в этом процессе сыграла редукция (сокращение и ослабление) окончаний и форма родительного падежа множественного числа, окончание которой -ies, находясь в безударной позиции, перешло в -es. Вопрос о природе перехода -ies в -es все же остается пока открытым, так как сообщаемые в статье факты не являются достаточными для доказательства.

Некоторые остатки баритонических существительных с основой на -i наблюдаются только в тех словах, где мог действовать закон ассимиляции гласных (сингармонизм).

¹⁷ Vakarų aukštaičiai siaurojo ir plačiojo i neskiria, ir dėl to čia i-kam. dažniau gauna ja-kamienės galūnes.

¹⁸ Kai kur gana plačiai vartojamos formos *vāgio*, *vāgiui* ir tt. tarmei yra visai svetimos.